Ramunė Butrimaitė,
Aleksiejus Luchtanas

Pirmoji jungtinė lietuvių ir afganų ekspedicija Goro provincijoje, Afganistane

2007 m. liepos–lapkričio mėnesiais APC „Antiqua“ vykdė Lietuvos Respublikos Užsienio reikalų ministerijos finansuojamą projektą „Archeologinė-paveldosauginė misija Goro provincijoje, Afganistane 2007 m. Galimybių studija“. Projekto vykdymui buvo sudaryta jungtinė APC „Antiqua“ ir VU ekspedicija iš 4 asmenų – projekto vadovė archeologė Daiva Luchtanienė, mokslinis projekto vadovas VU profesorius Aleksiejus Luchtanas, projekto koordinatorė VU doktorantė archeologė Ramunė Butrimaitė ir archeologas Robertas Žukovskis. Žvalgymo darbuose su Lietuvos atstovais kartu dalyvavo Afganistano Islamo Respublikos Istorijos paminklų apsaugos ir restauravimo departamento specialistas Abdul Qudos, Archeologijos instituto specialistas Raohlah ir Chaghcharano Kultūros ir informacijos departamento atstovas Chodja Mohammad. Projektas orientuotas į archeologinių paminklų paieškos, re-

1 pav. 2007 m. Žvalgytos kultūros vertybės Afganistano Goro provincijoje: 1 – Pumbakar tapa; 2 – Ahangaran tapa ir karavan sarajus; 3 – Shekhe tapa ir Lok Galandar bokštas; 4 – Akbar Bek Zahak pilis ir Puze–i–Leče tapa; 5 – Kassi pilis; 6 – Malek Antar pilis; 7 – Kuhna pilis; 8 – Jam minaretas ir Farizkuh miestas; 9 – Qala Mana įtvirtintas miestas; 10 – Alandar urvai; 11 – Mundogak urvai; 12 – Badgha gynybiniai bokštai ir karavan saraj; 13 – Shinia gynybiniai bokštai ir tiltas; 14 – Garmav plytinė. R. Butrimaitės brėž.

Fig.1. Culturally valuable sites surveyed in Ghor Province, Afghanistan in 2007: 1 – Pumbakar tapa; 2 – Ahangaran tapa and caravanseray; 3 – Shekhe tapa and Lok Galandar tower; 4 – Akbar Bek Zahak castle and Puze–i–Leche tapa; 5 – Kassi castle; 6 – Malek Antar castle; 7 – Kuhna castle; 8 – Jam minaret and Farizkuh town; 9 – Qala Mana fortified town; 10 – Alandar caves; 11 – Mundogak rock shelters; 12 – Badgha towers and caravanseray; 13 – Shinia towers and bridge; 14 – Garmav brick kilns.

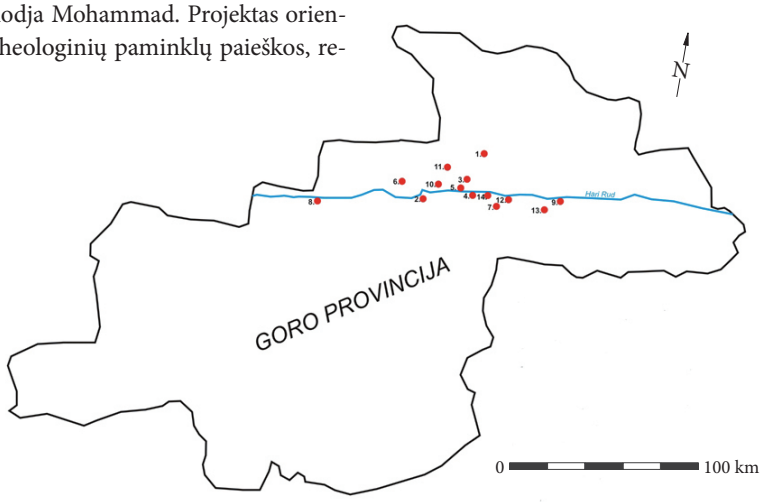

gistravimo ir sklaidos galimybes, užmezgant kontaktus su Afganistano paveldosaugos institucijomis. Galimybių studijos metu pagrindinis dėmesys buvo skiriamas ne detaliai aptinkamų paminklų analizei, bet siekta aptikti kuo platesnio chronologinio spektro paminklus, įvertinti paminklams padarytą žalą bei ieškoti pasiūlymų jų apsaugai.

Lietuvių archeologinės ekspedicijos metu 2007 m. spalio mėnesį Goro provincijoje 30–40 km spinduliu aplink provincijos centrą Chaghcharaną buvo ieškomi bei žvalgomi įvairialaikiai archeologijos paminklai. Ekspedicijos pradžioje pasitelkus Goro provincijos žemėlapius bei vietinių gyventojų informaciją, per dvi savaites aptikta 14 iki šiol neregistruotų kultūros vertybių, esančių palei Hari Rudo upę ir jos intakus (1 pav.). Remiantis žvalgymų metu surinktos keramikos analize, aptiktos archeologinės kultūros vertybės datuojamos nuo IV tūkst. pr. Kr. iki XIX/XX a., kurias dar galima būtų suskirstyti į grupes. Tai – senovės gyvenvietės, įtvirtinti miestai, pilys, gynybiniai bokštai ir inžineriniai-techniniai įrenginiai. Ekspedicijos metu žvalgyti ir kalnų urvai. Buvo bandyta nustatyti ar minėti urvai, kuriuose šiuo metu dažniausiai randa prieglobstį ganantys avis piemenys, galėjo būti paleolito epochos medžiotojų sezoniniai ar pastovūs būstai.

Žvalgymų metu Goro provincijoje aptikti keturi senovės gyvenviečių kompleksai (Pumbakar, Ahangaran, Sheke, Puze–i–Leče). Gyvenviečių paieška buvo orientuota į upių slėnius, bei rėmėsi žemėlapių toponimais – *tapa, tepe, teghe.* Taip vadinama dirbtinės kilmės kalva plokščia viršūne, susidariusi perstatinėjant, dalinai griaunant nedegto molio blokų ar plytų pastatus. Trys statybų laikotarpiai vienaukščių pastatų vietoje palieka apie 2 m storio sluoksnį. Centrinės Azijos ir Artimųjų Rytų regionui būdinga statybos technika suformavo charakteringiausius šio regiono archeologijos paminklus, aiškiai išsiskiriančius plokščiame slėnių kraštovaizdyje. Tūkstantmečiais apgyvendintos tapa – tai didingi keliasdešimties metrų aukščio, kartais 100 ha ir didesnį plotą užimantys paminklai. Geografiškai gyvenvietės buvo išsidėsčiusios plačiuose ir derlinguose, didelę teritoriją užimančiuose upių ar upelių slėniuose, puikiai tinkamuose žemdirbystei (2 pav.). Ankstyviausi keramikos radiniai, žvalgymų metu aptikti Pumbakaro ir Ahangarano gyvenvietėse, priskiriami IV–III tūkst. pr. Kr. ankstyvųjų žemdirbių kultūrai. Tai raudonu angobu padengta keramika su įvairiais būdingais to laikotarpio menui juodais pieštiniais ornamentais (stilizuoti gyvūnai, geometriniai motyvai).

Kitą žvalgytų kultūros vertybių grupę sudaro I–II tūkst. pilys, tvirtovės bei įtvirtinti senovės miestai, pavieniai gynybiniai bokštai (Qala Akbar Bek Zahak, Qala Malek Antar, Qala Mana, Farizkuh, Qala Kassi, Qala Kuhna, Shinia, Badgha). Jų ieškant taip pat remtasi toponimais *qasr, qala, hisar, kusk*. Daugelis šių vietovardžių, išlikusių iki šių dienų, žymi ne tik esančios, bet ir buvusios pilies, tvirtovės ar bokštų vietą.

Nemažą dalį gana plačios chronologijos (XII–XIX a.) žvalgytų pilių ir tvirtovių pagal išplanavimą galima būtų traktuoti kaip aptvarines. Jos buvusios netaisyklingos kvadrato ar stačiakampio formos, su gynybiniais bokštais kampuose, statytos iš nedegtų molio plytų, pamatams naudojant akmenų pagrindą. Pilies ar tvirtovės kieme būta kvadratinių pastatų ar net vandens rezervuarų (Qala Akbar Bek Zahak). Pastebėta, kad daugelis pilių ir tvirtovių, ypač XVIII–XIX a., statytos buvusių senųjų gyvenviečių ar senesnės pilies vietoje. Qala Kuhna ir Qala Akbar Bek Zahak tvirtovės ri-





2 pav. Pumbakar senovės gyvenvietės bendras vaizdas. R. Žukovskio nuotr.

Fig. 2. General view of Pumbakar ancient settlement.

3 pav. Qala Mana įtvirtinto miesto puodžių kvartale aptikti keramikos fragmentai. R. Butrimaitės nuotr.

Fig. 3. Pottery sherds found in the potters' quarter of the fortified town of Qala Mana.

bojasi su šalia esančiomis tapa, tikėtina, siekiančiomis apie III tūkst. pr. Kr. Tokios gynybinės paskirties pilys statytos pirmosiose upių terasose.

Viena ankstyviausių žvalgytų gynybinės paskirties pilių (Qala Malek Antar), remiantis pavieniais keramikos fragmentais, datuojama VI–VII a. Ši pilis statyta ant uolos, esančios kalnų tarpeklyje, ir saugojusi šį vienintelį praėjimą, esantį kalnų masyve kertančio upelio slėnyje. Jos apatinė sienų ir bokštų dalis mūryta iš uolienos, viršutinė – iš nedegto molio blokų. Gerai išlikusiuose pilies bokštuose išsiskiria kryžiaus formos šaudymo angos.

Nemažai pilių, tvirtovių, taip pat miestų buvo staiga apleistos XIII a., Čingischano sūnui Ögödei Khanui užkariavus centrinio Afganistano teritoriją (1221–1222 m.). Ekspedicijos metu buvo žvalgytas įtvirtintas miestas Qala Mana, esantis Dovlat Yaro apylinkėse. Šis objektas yra stipriai nukentėjęs nuo nelegalių kasinėjimų, vykdytų iki 2001 m., ypač intensyviai – talibano režimo valdymo laikais. Qala Mana – klasikinio ankstyvojo islamiškojo laikotarpio miestas, užimantis apie 17 ha teritoriją, esančią upės pirmoje terasoje ir aukštumose slėnio pakraštyje. Slėnio pakraščio oloje buvusi aukščiausia, labiausiai įtvirtinta citadelė su reprezentacinių pastatų griuvėsiais. Į P nuo jos – gerai įtvirtinta miesto dalis. Už jos, toliau į P, taip pat viršutinėje terasoje daug didesnė miesto dalis – amatininkų kvartalai, kurią saugojo pagrindinė tvirtovė ir įtvirtintas aukštesnis miesto kvartalas bei puslankiu supančios kalvos. Paviršiuje aptikta daug XII–XIII a. datuojamos keramikos, kuri lobių ieškotojų visai nedomino. Didžiausia keramikos koncentracija pastebėta viršutinio miesto PV dalyje, kur XII–XIII a. buvo puodžių kvartalas (3 pav.). Be labai profesionalios klestinčio viduramžių miesto keramikos, aptikta nemažai ankstesnių laikotarpių puodų šukių. Seniausioji keramika turi analogų III tūkst. pr. Kr. Mundigak III sluoksniuose, taip pat aptikta ankstyvojo geležies amžiaus, kušanų laikotarpio ir vėlesnių ikiislamiškųjų laikų keramikos.

Projekto „Galimybių studija“ metu taip pat žvalgyti vertingi gynybinės architektūros objektai – sargybiniai bokštai kalnuose, sudarantys vieningą apžvalgos sistemą kalnuotoje vietovėje (Badgha, Shinia). Įdomesni 5 gynybiniai bokštai žvalgyti Shinia vietovėje. Bokštai kvadratinio plano, pastatyti iš uolienos. Jų apatiniame aukšte yra nedidelė perdengta pseudoskliautu vidinė patalpa su siauru žemu įėjimu ir langu. Viršuje – atvira aikštelė, skirta sargybai. Pirmas aukštas nesijungia laiptais su antru – į aikštelę galima patekti tik iš lauko. Bokštai turėjo sudaryti vieningą gynybos žvalgymo sistemą.

Atskirą ekspedicijos metu žvalgytų kultūros vertybių grupę sudaro inžineriniai techniniai įrenginiai. Tai senieji tiltai, plytinės, vandens malūnai. Kaip architektūros vertybę galima laikyti XIX–XX a. karavan sarajus. Karavan sarajai (karavanų namai, rūmai) – dideli visuomeninės paskirties statiniai Rytų kraštuose – miestuose, prie kelių ir už gyvenviečių ribų. Juose rasdavo prieglobstį, pastovį ir nakvynę keliautojai. Paprastai saugumo sumetimais jie būna įtvirtinti, dažniausiai stačiakampio formos, su šuliniu ir pastatais kieme, bet be įrangos (patalynės, indų, kilimų). XIX–XX a. riboje tikri naudojami karavan sarajai buvo išlikę tik Irane (Persijoje) ir Afganistane. Pastarieji, būdingi Centrinei Azijai, yra saugotini kaip istorijos paminklai. Žvalgyti karavan sarajai (Ahangaran, Badgha) – kvadratinio plano, nedegtų molio blokų ir plytų aptvarai su keturiais pusapvaliais bokštais kampuose. Ka-

ravan sarajų viduje išliko apgriuvusių įvairios paskirties statinių.

Į kultūros vertybių registrą būtina įtraukti senųjų plytinių vietas (Garmav, Dowlat Yar), turinčias analogus XVIII–XIX a. europinėje medžiagoje, bei arkinės konstrukcijos senųjų tiltų liekanas (Shinia). Neabejotinai industrinio paveldo objektais reikėtų laikyti ir seniausius vandens malūnus, kurių dalis funkcionuoja iki šiol.

Projekto metu įsitikinta, kad vykdoma veikla visiškai atitinka Afganistano paveldosaugos poreikius – archeologijos paminklų paiešką, registro sudarymą, sklaidą ir pasiūlymus apsaugai. Goro provincijoje, išskyrus Jam minaretą ir jo artimiausią aplinką, iš viso nebuvo vykdomi archeologijos paminklų žvalgymai. Tad naujų paminklų paieška bei vieningo kultūros vertybių registro sudarymas – vienas aktualiausių ir neatidėliotinų atsikuriančios Afganistano Islamo Respublikos paveldosaugos uždavinių. Naujų objektų paieška ir jų registravimas galėtų prisidėti prie paminklų išsaugojimo ir sustabdytų dar visai neseniai visoje šalyje, o dabar atskirose jos vietose klestinčius nelegalius kasinėjimus ir prekybą nacionalinėmis kultūros vertybėmis. Žvalgymų metu surinkta medžiaga papildytų karo nusiaubto Kabulo Nacionalinio muziejaus rinkinius. 2008 m. antrame projekto etape numatyta tęsti naujų paminklų žvalgymą bei atlikti jau surastų kultūros vertybių matavimus, parengti paveldosauginius pasus.

The first joint Lithuanian – Afghan expedition to Ghor province, Afghanistan

During July – November 2007, the joint stock company, APC ANTIQUA, Ltd., carried out the project: 'The 2007 Archaeological – heritage mission in Ghor province, Afghanistan. A feasibility study", which was financed by the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Lithuania. The project's general aim is the search, registration, and preservation of archaeological sites in Ghor province. During the 2007 survey, 14 culturally valuable objects were found that had not yet been registered and ranged from the 4th millennium BC to the 19th–20th century (Fig. 1). They include ancient settlements, which go as far back as the Aenaeolithic period and are related to the development of the earliest kinds of agriculture in Afghanistan. The settlements located in fertile valleys (Fig. 2) have rich cultural layers spanning several thousand years and are even inhabited today if water still is available. Another group of culturally valuable objects includes castles and ancient fortified towns from the 1st and 2nd millennia AD (Fig. 3). During the 2007 survey, valuable objects of defensive architecture, i.e. mountain watchtowers, were also surveyed. Engineering and technical equipment, e.g. old bridges, brickyards, and watermills, constitutes a separate group of valuable objects. 19th–20th-century caravanserai can also be considered architecturally valuable objects.

Further work with culturally valuable objects is also planned: the survey, detailed measurement, and photo and video fixation of them as well as the creation of registration certificates for them. In conjunction with this, local heritage specialists will be trained to register culturally valuable objects and use modern technologies to protect the cultural heritage.